

13. ДАДО. – Ф. 1278, оп. 1, спр. 137.
14. Євсєєва Т. М. «Безбожна п'ятирічка». Діяльність Спілки безвірників / Т. М. Євсєєва // Голод 1932–33 років в Україні: причини та наслідки. – К., 2003. – С. 656–675.
15. Іваненко В. Опір селян насильницькій колективізації та Голодомору. Дніпропетровщина / В. Іваненко, Н. Романець. – К., 2009.
16. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) / О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя, 2004.
17. Ісиченко І. Історія Христової Церкви в Україні / І. Ісиченко. – Х., 2008.
18. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Дніпропетровська область. – Д., 2008.
19. Пащенко В. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 1920–1930-х рр. / В. Пащенко. – К., 1994.
20. Старів С. Страта голодом / пер. з англ. Р. Доценка. – К., 2002.
21. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка та ін. – Л., 1994.
22. Український голокост 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив / Упоряд. о. Ю. Мищик. – К., 2003.
23. Явдась М. Українська Автокефальна Православна Церква: Документи для історії Української Автокефальної Православної Церкви / М. Явдась. – Мюнхен; Інгольштадт, 1956.

Надійшла до редколегії 20.09.2011

УДК 94 (477. 63) «1934 / 1936»

Н. Р. Романець

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗНЯТТЯ СУДИМОСТІ З КОЛГОСПНИКІВ (1934–1936 рр.)

Досліджено кампанію зі зняття судимості з колгоспників, проведену владою в Україні протягом 1934–1936 рр.

Ключові слова: селянство, колгоспники, репресії, судимість, влада.

Исследована кампания по снятию судимости с колхозников, проведенная властью в Украине в течение 1934–1936 гг.

Ключевые слова: крестьянство, колхозники, репрессии, судимость, власть.

The article is devoted to investigation of the campaign of the removal of previous conviction from collective farmers, conducted by the authorities in Ukraine in 1934–1936.

Key words: peasantry, collective farmers, repressions, previous conviction, power.

© Н. Р. Романець, 2011

Тема державного терору та його ролі у здійсненні «соціалістичної перебудови аграрного сектора» кінця 20-х – початку 30-х рр. XX ст., незважаючи на публікацію численних наукових розвідок, й на сьогодні залишається архіактуальною темою вітчизняної та зарубіжної історіографії. Зростання інтересу науковців до вивчення даної проблеми пояснюється як можливістю залучення комплексу секретних донедавна архівних документів, так і використанням нових методологічних підходів. Серед малодосліджених аспектів репресивної складової сталінської «революції згори» – процеси згортання репресій і відновлення так званої «соціалістичної законності», які незмінно слідували за періодами масового терору в українському селі. У цьому плані особливий інтерес для науковців становить кампанія зі зняття судимості з селян, репресованих за доби «великого перелому», яка була проведена владою протягом 1934–1936 рр. Вказана тема залишилася поза увагою вітчизняних і зарубіжних істориків, за виключенням робіт Ю. Мошкова [8], В. Марочко [7]. Однак у жодній з наукових розвідок не висвітлені причини, механізми проведення й наслідки кампанії зі зняття судимості з колгоспників у 1934–1936 рр. – отже, це є метою даної статті.

Основною причиною проведення кампанії зі зняття судимості з колгоспників слід вважати саму масовість репресивних акцій проти селянства, які здійснювалися протягом «соціалістичної перебудови аграрного сектора». Як зазначав з цього приводу у 1935 р. заступник Наркомату юстиції і Генерального прокурора республіки Бенедиктов, «...ми багато судили людей. Ми можемо відповісти всім нашим органам, що треба було насправді таку кількість людей судити» [11, арк.46]. За даними Наркомату юстиції УСРР, протягом 1929–1933 рр. за невиконання державних зобов'язань (хлібозаготівель, посівних планів, засипання насінневих фондів), а також за «малозначні проступки» (неправильний підрахунок трудовнів, дрібні крадіжки, розтрати, халатне ставлення до колгоспного майна) у республіці було притягнуто до кримінальної відповідальності близько 1 млн. колгоспників і одноосібників. У деяких колгоспах кількість засуджених перевищувала 10–15% їх складу. Приміром, у колгоспі «Жовтнева перемога» Зміївського району Харківської області за період з 1927 по 1934 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності 27 колгоспників із 222 працездатних [17, арк. 7].

Зняття судимості з селян проводилося не через абстрактний гуманізм керівництва республіки, яке особливо не переймалося тим, в яких умовах відбували покарання «класові вороги», а з більш практичних міркувань. Людські ресурси українського села виявилися не безмежними. Після кількох років масових депортацій, репресій, голодомору в деяких регіонах республіки, особливо у півден-

них областях, не вистачало робочих рук для проведення основних господарсько-політичних кампаній. Тому вже після закінчення хлібозаготівель 1931 / 32 р. Наркомат юстиції республіки почав проводити «масові операції» з розвантаження «поправно-трудових установ». Так, 25 березня 1932 р. прокуратура республіки направила «... директиву своїм місцевим органам переглянути справи осіб, що перебувають у БУПРах, у зв'язку з хлібозаготівлями з тим, щоб засуджених за маловажливі проступки звільнити для участі в засівкампанії».

Однак проведеної на початку посівної чистки поправно-трудових установ виявилось недостатньо для поповнення лав армії працездатних в українському селі. Тому 5 травня 1932 р. Політбюро ЦК КП (б)У підтримало пропозицію Наркомату юстиції республіки «про потребу серйозного розвантаження БУПРів» [13, арк. 51]. Уже 9 травня 1932 р. партійне керівництво республіки ухвалило відповідну постанову, яка передбачала звільнення «...засуджених, що їх соціальна небезпека не потребує дальшої ізоляції». Під дію постанови підпадали старі й каліки, нездатні до праці, незалежно від їх соціального стану та характеру вчиненого злочину, крім засуджених за терористичні акти та підпали, інші контрреволюційні й кваліфіковані злочини (вбивства, розбій тощо). Також передбачалося звільнити «...бідняків та середняків, засуджених за невиконання контрактації (арт. 119) та за ухилення від виконання загальнодержавних повинностей» (ч. 1 арт. 58 КК), а також робітників, колгоспників, бідняків, середняків і службовців, «...засуджених до позбавлення волі за менш важливі злочини на реченець до 3-х років, що відбули одну третину терміну ув'язнення». Ці категорії засуджених дозволялося звільнити й до відбуття третини призначеного терміну, «...якщо їх засуджено вперше і вони під час перебування під вартою добре ставилися до роботи». БУПРи планувалося розвантажити до 1 червня 1932 р. [13, арк. 80]. Усього внаслідок «перегляду справ ув'язнених» навесні 1932 р. звільнили більше 20 тис. осіб, у тому числі й «підслідчих, подальше утримання яких під вартою не зумовлювалося кончою потребою» [15, арк. 61].

Про неузгодженість дій центральної та республіканської влади свідчить той факт, що нову кампанію з розвантаження місць позбавлення волі в УСРР Кремль ініціював «у розпал хлібозаготівель 1932 / 33 р.». 17 жовтня 1932 р. Президія ЦВК СРСР прийняла постанову поширити на всі республіки чинність постанови ЦВК РСФРР від 27 липня 1932 р. про «перегляд вироків сільських працівників (голів, членів сільрад, голів і членів колгоспу, спеціалістів, що працюють у сільській місцевості), засуджених за посадові і господарські злочини, пов'язані з сільгоспкампаніями» і «про дострокове звільнення всіх осіб віком понад 60 років і молоді до 21 року» [14, арк. 120].

Оскільки масовий перегляд справ і звільнення репресованих дискредитували поточні каральні акції влади й унеможливлювали «боротьбу за хліб» під час заготівель 1932 / 33 р., Наркомат юстиції УСРР визнав реалізацію вказаної постанови «політично шкідливою операцією», що йде «врозріз зі всіма останніми настановами партії». Також він звернувся до ВУЦВК з вимогою порушити питання перед Кремлем про скасування цієї постанови [14, арк. 45].

Нова кампанія з розвантаження місць позбавлення волі була проведена в республіці на початку 1933 р., тобто після сумнозвісних хлібозаготівель 1932 / 33 р. Станом на 25 січня 1933 р. у місцях позбавлення волі УСРР (виправно-трудовах установах, камерах при райміліції, спецкорпусах ДПУ) утримувалося 190956 ув'язнених, з яких 86599 осіб були засуджені до позбавлення волі, 100383 особи перебували під слідством, 3974 були пересильними [16, арк. 44]. Хоча БУПРи республіки були розраховані на 17 тис. в'язнів, фактично в них перебувало 64743 людини. Окремі виправно-трудова установа були перевантажені на 1000 % [16, арк. 48]. Ситуацію ускладнювало й те, що значну частину ув'язнених становили важкохворі, інваліди, особи похилого віку, утримувати яких у БУПРах, на думку Наркомату юстиції і Генеральної прокуратури республіки, було «неможливо й недоцільно» [16, арк. 45].

Ще більш критична ситуація з утриманням заарештованих складалася в камерах при райміліції. Приміром, у січні 1933 р. у камерах при Бердянській райміліції замість 60–80 осіб перебувало 420, при Долинській райміліції – 371 особа замість 50–60 [3, арк. 46]. Межівський і П'ятихатський райони навіть були змушені виділити під утримання заарештованих додаткові, абсолютно непристосовані приміщення, що ускладнювало їх охорону. У переповнених камерах ніде було не лише лежати й сидіти, але й стояти на ногах. Через надмірну тіснєву серед ув'язнених почали поширюватися епідеміологічні захворювання, зокрема сипний тиф, що створювало загрозу для всього населення республіки.

Становище заарештованих ускладнювала й відсутність належного харчування. Ув'язненим, що утримувалися в БУПРах республіки, виділялося лише 40 тис. пайок, які поділяли в середньому на 75 тис. чоловік. Таким чином, в'язні отримували 100–150 грамів хліба на день [16, арк. 48]. Внаслідок поганого харчування багато в'язнів були сильно виснажені, що призводило до летальних наслідків. У результаті з 15 лютого до 6 червня 1933 р. у камерах попереднього затримання при Долинській райміліції померло з голоду 37 осіб, при Олександрійській протягом березня – квітня – 37 в'язнів, Новомосковській – з 1 січня по 23 червня – 49 осіб [2, арк. 998]. Переважна більшість померлих – селяни, які перебували під слідством за звинуваченнями у крадіжках продуктів і худоби.

На катастрофічну ситуацію з утриманням заарештованих в Україні був змушений відреагувати й Кремль. 11 березня 1933 р. ЦК ВКП (б) і Раднарком СРСР ухвалили спільну директиву «Про розвантаження місць позбавлення волі в УСРР», яка зобов'язувала органи юстиції республіки здійснити ретельну перевірку заарештованих, що перебували під слідством, і звільнити тих, хто утримувався під вартою незаконно або позбавлення волі яких вважалося «недоцільним». Частина засуджених пропонувалося перевести на виправно-трудові роботи без позбавлення волі. З України до північних концтаборів мали вивезти 25 тис. засуджених на термін від 3 років. З метою здійснення постійного контролю за контингентом заарештованих до БУПРів прикріпили спеціальних прокурорів, до камер райміліції – наслідчих. Реалізуючи директиву центральної влади, органи юстиції УСРР вже до кінця березня 1933 р. звільнили з-під варти 39 454 особи, а 25 521 в'язня вивезли на Північ [16, арк. 69].

І хоча розвантаження місць позбавлення волі не передбачало реабілітації засуджених, на наш погляд, вони стали першою реакцією влади на катастрофічну ситуацію з утриманням ув'язнених, а також на нестачу робочих рук у сільській місцевості. Наступним кроком центральної і республіканської влади стало зняття судимості з колгоспників. Оскільки більшість засуджених під час масових репресивних кампаній селян на той час відбули покарання, 5 квітня 1934 р. ЦК КП (б)У звернувся до ЦК ВКП (б) з пропозицією зняти судимість з цих категорій колгоспників. Для визначення списку колгоспників, з яких знімається судимість, пропонувалося створити районні та обласні комісії у складі начальника ДПУ, прокурора, судді, начальника Політвідділу під керівництвом голови виконкому [17, арк. 8]. 9 квітня 1934 р. Політбюро ЦК ВКП (б) затвердило відповідну постанову ЦК КП (б)У. Показово, що її зміст заборонялося оприлюднювати [9, с. 106].

Порядок зняття судимості з колгоспників деталізувала постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 16 квітня 1934 р. Вона дозволила зняти судимість з колгоспників, засуджених до позбавлення волі на строк не більше 5 років «... за невиконання ними під час перебування одноосібниками обов'язків перед державою щодо хлібозаготівель, контрактиції, сплати грошових і натуральних податків, невиконання агромінімуму, за дрібні крадіжки і за дрібні побутові злочини, а також за злочини, скоєні в умовах колгоспного господарювання» [5, арк. 49 зв.]. Дія постанови поширювалася лише на осіб, які вже відбули покарання або були достроково звільненні. Умовою звільнення була чесна й сумлінна праця в колгоспах. Одночасно постанова не стосувалася осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, за систематичне (протягом 2–3 років) невиконання хлібозаготівель та рецидивістів. Знят-

тя судимості з колгоспника передбачало поновлення його у правах і можливість отримання паспорта [5, арк. 49 зв.]. Як вважає російський дослідник Ю. Мошков, «...практичне значення цього заходу полягало в тому, щоб ці особи, переважно чоловіки активного віку, могли отримати виборчі права, працювати на посадах керівної ланки у сільському господарстві: бригадирів, трактористів, рахівників, на які їх раніше не приймали. Право на отримання паспорта надавало можливість піти працювати на будівництво або на завод» [8, с. 10].

Механізм зняття судимості полягав у такому. Народні й обласні суди повинні були переглянути справи за період з січня 1928 р. до 16 квітня 1934 р. включно для «виявлення осіб, на яких поширювалася чинність постанови ВУЦВК і РНК УСРР». Ці так звані попередні списки передавалися до районних і міських комісій, які разом із «правлінням колгоспів та колгоспним активом» їх перевіряли і встановлювали доцільність зняття судимості «стосовно кожної особи» [5, арк. 46]. Після цього оновлені списки надходили до обласних комісій, які приймали остаточне рішення у вигляді відповідної постанови. Народні ж суди на основі цих постанов оформляли зняття судимості і видавали колгоспникам довідки. Закон вимагав, щоб обласні комісії закінчили свою роботу до 1 липня 1934 р.

Як свідчать документи, деякі районні комісії, що здійснювали зняття судимості, почали ширше тлумачити закон від 16 квітня 1934 р., застосовуючи його навіть до тих осіб, які ще не відбули покарання, або у випадках, коли вирок ще не набув законної сили. Тому Наркомат юстиції УСРР у січні 1935 р. зобов'язав обласні комісії скасувати «всі невірні рішення» [4, арк. 8].

Знову до питання зняття судимості з колгоспників центральна влада повернулася через рік. 28 липня побачила світ постанова ЦК ВКП (б), а 29 липня 1935 р. ідентична за змістом постанова ЦВК і РНК СРСР, які, у свою чергу, фактично дублювали вищезгадані постанови ЦК КП (б)У та ВУЦВК і РНК УСРР [9, с. 553].

Циркуляр НКВС УСРР від 23 серпня 1935 р. визначав порядок зняття судимості з колгоспників, засуджених ДПУ – НКВС: Судовою трійкою та Особливою нарадою при колегії колишнього ДПУ УСРР, трійками колишнього ПП ОДПУ, Особливою нарадою і колегією колишнього ДПУ, трійкою НКВС УСРР і Особливою нарадою НКВС СРСР. Списки таких осіб складали міськ- і райвідділи НКВС у співпраці з правліннями колективних об'єднань [9, с. 569].

Роботу зі зняття судимості планувалося закінчити до 1 листопада 1935 р. Згодом цей термін було подовжено до 15 листопада. Але через велику кількість справ, яку мали розглянути комісії, процес зняття судимості затягнувся. Тому 16 грудня 1935 р. Президія ЦВК СРСР звернулася до Політбюро ЦК ВКП (б) із проханням продовжити кам-

панію до 1 березня 1936 р. [9, с. 663]. У результаті, за даними Прокуратури СРСР, на 1 березня 1936 р. в Україні судимість було знято зі 125 717 осіб [9, с. 720]. Відмови про зняття судимості в цілому по Союзу не перевищували 5 % від поданих заяв [8, с. 10].

Одночасно із зняттям судимості з колгоспників органи юстиції республіки почали перегляд «усіх незакінчених розглядом справ колгоспників та сільського активу з числа трудящих», що перебували в органах дізнання, у слідчих або в суді. Згідно з наказом Наркомату юстиції УСРР від 11 квітня 1934 р. у процесі перевірки встановлювалася «доцільність» притягнення до кримінальної відповідальності «того чи іншого колгоспника». Органам прокуратури рекомендувалося «незначні справи передати на розгляд сільських судів» або взагалі закрити, «залишивши лише ті з них, судове розв'язання яких викликається дійсно політично-господарською необхідністю» [5, арк. 44].

Зазначимо, що під час перегляду справ селян, засуджених в період масових репресій, були встановлені численні випадки, коли засуджених відправляли відбувати покарання до віддалених місцевостей Союзу ще до розгляду їх скарг касаційною інстанцією. У результаті в північних таборах опинилися невинні особи, вироки щодо яких були скасовані облсудами або Верховним судом республіки. Так, 27 березня 1933 р. Мелітопольським народним судом був засуджений до 5 років позбавлення волі з перебуванням у віддалених місцевостях Союзу заступник голови колгоспу «14-річка» села Пісчан С. Мохнатко – за халатність, допущену під час молотьби у 1932 р. Облсуд скасував його вирок 6 квітня, а згодом припинив і саму справу. Але, незважаючи на це, 28 червня 1933 р. цю людину відправили відбувати покарання до Свирських таборів [4, арк. 71зв., 72].

Оскільки в період хлібозаготівель 1932 / 33 р. основний репресивний удар був спрямований проти управлінського апарату колгоспів і сільрад, центральна влада вирішила зняти з них судимість. У другому кварталі 1935 р. (ймовірно, у квітні – травні) Наркомат юстиції УСРР підготував доповідну записку «Про розвантаження місць ув'язнення НКВС УСРР», у якій вказувалося, що 1 828 осіб із 2 312 засуджених сільських активістів, як і «за своїм соціальним походженням, за характером скоєного злочину», так і за терміном позбавлення волі не є особливо соціально небезпечними, можуть бути умовно-дostroково звільнені, незалежно від терміну відбуття покарання. Тому Раднаркому УСРР пропонувалося ухвалити відповідний проект постанови. Під її дію не підпадали лише колишні голови колгоспів, сільрад, члени сільрад і правлінь колгоспів, бригадири, трактористи, уповноважені райвиконкомів та інші сільські активісти, які були засуджені на термін більше трьох років, а також за бандитизм, хуліганство, за законами від 7 серпня 1932 р., від 7 квітня 1935 р. (за належність

до троцькістсько-зінов'євських організацій). Місця позбавлення волі НКВС збиралися розвантажити до 15 червня 1935 р. [18, арк. 72].

Можливо, саме ця доповідна записка, а також проект постанови РНК УСРР, підготовлений Наркоматом юстиції республіки, стали поштовхом до наступних дій центральної влади. 11 серпня 1935 р. ЦВК СРСР видав постанову, яка передбачала звільнення від подальшого відбуття покарання і зняття судимості з посадових осіб, засуджених за ст. 58–14, 109, 111, 112, 128 та іншими статтями Кримінального кодексу РРФСР і відповідними статтями кримінальних кодексів інших союзних республік за злочини, пов'язані з хлібозаготівлями та іншими сільськогосподарськими кампаніями. Необхідність такого заходу Кремль мотивував тим, що «...здійснені цими посадовими особами злочини не були пов'язані збудь-якими корисливими мотивами і були у переважній більшості випадків результатом неправильно розуміння засудженими своїх службових обов'язків» [1, арк. 117]. Дія постанови поширювалася виключно на посадових осіб колгоспної, сільської та районної ланки управління: голів сільрад, колгоспів, бригадирів, працівників райвиконкомів, райпарткомів тощо [6, арк. 26]. Застосовувати її щодо рядових колгоспників заборонялося.

Звільнення посадовців мали здійснювати спеціальні комісії під головуванням прокурорів за обов'язкової участі начальника райвідділу НКВС і відповідного начальника місць позбавлення волі (в'язниць, виправно-трудових таборів) або Бюро Виправних робіт [6, арк. 26]. Постанова зобов'язувала Генеральних прокурорів і Верховні Суди союзних республік протягом місяця підготувати й передати на розгляд Центральних Виконавчих Комітетів союзних республік списки осіб, які підпадали під дію даної постанови і підлягали звільненню чи зняттю судимості.

Однак слід урахувувати, що під час хлібозаготівель 1932 / 33 р. посадові особи колективних об'єднань досить часто притягувалися до кримінальної відповідальності за ст. 97 і 99 КК УСРР з одночасним застосуванням закону від 7 серпня 1932 р., що унеможливило їх звільнення і зняття судимості. Це доводить справа рахівника колгоспу «13-ої річниці Червоної Армії» Одринської сільради Нововодолазького району Харківської області Я. Пилипенка, який був засуджений Харківським облсудом 27–28 грудня 1932 р. до 8 років позбавлення волі «з поразкою у правах на два роки» за приховування хліба у колективному об'єднанні. Постановою відділення Московського обласного суду від 30 червня 1936 р. його звільнили з Дмитрівського виправно-трудового табору НКВС СРСР на підставі вже іншого закону від 16 січня 1936 р. [12, арк. 42].

Якою була подальша доля звільнених посадовців і чи означало прийняття постанови від 11 серпня 1935 р. їх повну реабілітацію, можна простежити на прикладі П. Горелова, колишнього голо-

ви колгоспу «Червоний партизан» села Іванівки Врадіївського району Одеської області. 3 липня 1933 р. виїзною сесією Одеського облсуду його було засуджено за ст. 97 КК УСРР до 3 років позбавлення волі за надання недостовірних (зменшених) даних про врожайність у колгоспі, хоча остання була визначена «на нараді всіх членів правління». Після звільнення він «тривалий час не міг влаштуватися на роботу» і врешті-решт був змушений погодитися на «чорну роботу». Намагання поновити членство у партії також закінчилися невдало. Спочатку Одеська КПК відмовилася розглянути його заяву, а потім, 15 грудня 1937 р., КПК при ЦК ВКП (б) підтвердила її рішення [19, арк. 169 зв.].

Своєрідну риску під застосуванням «закону про п'ять колосків» підвела постанова ЦВК і РНК СРСР від 16 січня 1936 р., яка зобов'язала Верховний Суд, Прокуратуру і Наркомат внутрішніх справ СРСР перевірити правильність застосування закону від 7 серпня 1932 р. щодо осіб, засуджених до 1 січня 1935 р. Для цього у місяць позбавлення волі передбачалося створити спеціальні комісії, встановивши для перегляду справ строк у шість місяців [9, с. 677].

Зазначимо, що в Україні поступовий перегляд справ селян, засуджених за «законом про п'ять колосків», почався ще після ухвалення директиви-інструкції ЦК ВКП (б) і РНК СРСР від 8 травня 1933 р., яка проголосила припинення масових репресій проти селянства. Тоді під час перевірки місць позбавлення волі були встановлені численні факти притягнення до кримінальної відповідальності селян за крадіжки жмені зерна. Так, «Лозовським народним судом були засуджені до двох років позбавлення волі Д. Авдієнко та О. Костров, перший за те, що зірвав 49 колосків, а другий за те, що проходив полем та під час обшуку у нього було знайдено жменю колосків» [4, арк. 116]. У результаті 46,4% вироків українських обласних судів були замінені [10, с. 159].

Підсумовуючи, зазначимо, що зняття судимості з селян, по суті, було опосередкованим визнанням владою масового характеру каральних акцій 1928–1933 рр., а відповідно й одним зі способів суспільної стабілізації. Показово, що в Україні цей процес почався на рік раніше за інші республіки Союзу. І хоча зняття судимості формально повертало селян до кола повноправних громадян держави, у реальному житті над ними продовжувало тяжіти тавро «неблагонадійних». Саме на тих мешканців села, хто повернувся з місць позбавлення волі, у першу чергу звертали увагу каральні органи під час проведення нових репресивних акцій.

Бібліографічні посилання

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), м. Запоріжжя. – Ф. к. с. – Спр. П – 12289.
2. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 1520, оп. 3, спр. 35.

3. ДАДО. – Ф. 1520, оп. 3, спр. 37.
4. ДАДО. – Ф. 1520, оп. 3, спр. 79.
5. ДАДО. – Ф. 2262, оп. 1 дод., спр. 2.
6. ДАДО. – Ф. 2262, оп. 1 дод., спр. 5.
7. *Марочко В. І.* Соціально-правовий статус колгоспного селянства / В. І. Марочко // Історія українського селянства. Нариси: у 2 т. – Т. 2. – К., 2006. – С. 199–211.
8. *Мошков Ю. А.* Советское сельское хозяйство и крестьянство в середине 1930-х годов / Ю. А. Мошков // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: док. и матер.: у 5 т. – Т. 4. 1934–1936 / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 2002. – С. 7–38.
9. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: док. и матер.: в 5 т. – Т. 4. 1934–1936 / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 2002.
10. *Хоптяр Ю. А.* Судочинство і селянство України в 1929–1933 рр. / Ю. А. Хоптяр // Історія України. Маловідомі імена, події факти. – Вип. 31. – К., 2005. – С. 151–159.
11. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 8, оп. 16, спр. 1351.
12. ЦДАВО України. – Ф. 8, оп. 16, спр. 2432.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 6, спр. 236.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 5487.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 5488.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 6390.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 6580.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 6777.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 7167.

Надійшла до редколегії 31.10.2011

УДК 94 (477.63) «1944 / 1953»

В. О. Марченко

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

**КОЛГОСПНЕ ВИРОБНИЧЕ ЖИТТЯ СЕЛЯН
НАДДНІПРЯНЩИНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД
(1945 – початок 1950-х рр.)**

Розглянуто стан колгоспної системи Наддніпрянщини у повоєнний період, умови та результати праці селян у колгоспах, взаємовідносини з керівництвом.

Ключові слова: Наддніпрянщина, сільське господарство, колгоспна система, колгоспне селянство, післявоєнне село.